

19 OCAK 1988

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

I

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

I

İSTANBUL - 1980

OSMANLI GÜMRÜK KAYITLARI

Mübahat S. Kütükoğlu

Zamanımızda dahi gümrükler, ticaret siyasetinin en mühim vasıtaları olarak kabul edilmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise XIX. asrın sonlarına kadar gümrük siyaseti ile ticaret siyasetinin aynı olduğu söylenebilir¹. Gerçekten, Osmanlı gümrük rejimi ile ticaret ve sanayii arasında sıkı bir bağlantı vardır ve Osmanlı ticaret ve sanayi tarihinin yazılabilmesi için gümrük rejiminin bilinmesi gereklidir. Bu ise Osmanlı gümrük kayıtları üzerinde yapılacak araştırmalarla gerçekleştirilebilir.

Osmanlı gümrük kayıtlarını ihtiva eden defterler, Başbakanlık Arşivi'ndeki çeşitli tasnifler içinde ve hususiyle Maliyeden Müdevver, Kâmil Kepeci, Cevdet ve İrade tasnifleri içinde dağılmış bulunmaktadır.

Bu defterleri, ihtiva ettikleri bilgilere göre, birkaç grupta toplamak kabildir:

1. Mufassal defterler,
2. İcmal defterleri,
3. Teslimat - Bakaya defterleri,
4. Muhasebe defterleri,
5. Vazife defterleri,
6. Ahkâm defterleri.

Ancak, pek çok meseleye ışık tutacak mâhiyette olan bu defterlerden büyük kısmı bir seri teşkil edecek biçimde günümüze kadar ulaşmamış olduğu gibi, mevcudlar içinde de muhafaza şartlarının elverişsizliği sebebiyle tahribata uğrayarak kullanılması pek güçleşenler bulunmaktadır.

Bizim burada üzerinde durmak istediklerimiz ,hususiyile gümrük gelir ve giderlerini tesbit eden defterler olacaktır.

1 Fritz Neumark, *Dış Ticaret Siyaseti* (S. Ülgener terc.), İstanbul 1938, s. 59.

1. Mufassal defterler

Bunlar, gümrük hesaplarının gün-be-gün tutulduğu defterler olup genel olarak muayyen bazı bilgileri ihtiva etmekle beraber, gümrükten gümrüğe, hatta aynı gümrükte zamanla bazı farklılıklar gösterebilmektedirler. Meselâ, sahil gümrükleriyle kara gümrükleri kayıtlarında değişik bilgiler bulunmaktadır.

Sahil şehirlerinde, kara yoluyla gelip giden eşyaların da gümrükleri kayd olunmakla beraber, deniz yoluyla gelen ve gidenlerin ağırlık kazandıkları görülmektedir. Nitekim bazı sahil gümrüğü kayıtlarında sadece deniz yoluyla yapılan idhalât ve ihracata yer verilmiştir.

Deniz yoluyla yapılan idhalât ve ihracat kayıtlarında müşterek olan hususlar vardır. Bunlarda gemiler esas tutulmuş, iskeleye gelip gittikleri «âmed» veya «reft» işaretiyle belirtilmiştir. Geminin cinsi de mühim görünmektedir. Akdeniz, Ege ve Karadeniz'in örnek olarak seçtiğimiz limanlarının gümrük defterlerindeki kayıtlar, buralara gelip giden gemilerin farklı tiplerde olduğunu göstermektedir. Bunların hemen hepsinde sadece *sefine* kaydına rastlandığı gibi meselâ Antalya'da *sandal*, İskenderiye'de *sünbeki*², *fırkata*, İzmir'de *pulaka*³, *şeytiye* veya *sentine*, Samsun'da *çekeleve*⁴, *pergende*⁵, *çekdirme*, *tombaz*⁶, *çifte*, *lotka* (لوطك) gibi tipler görülmektedir.

Gemilerin hepsinde taşıdığı bayrak ve kaptanın adı da kayd edilmiştir. Giden gemilerde nereye gittiğine dair bir not bulunmamakla beraber, gelenlerin nereden geldiklerine, hatta aktarma yapmışlarsa, nerede aktarma yaptıklarına da işaret olunmuştur.

Gemi hakkında bu bilgiler verildikten sonra sıra, içindeki mallara gelmektedir. Bunlar da âid oldukları tüccarın adları verilerek yazılmıştır. «Meta'-ı Sefer b. Mehmed» veya «Muharrem b. Mustafa» yahud «an mal-ı Sarı Kostantin» gibi. Tüccarın adı altında getirdiği mal veya malların cinsi, miktarı ve alınan gümrük, akçe veya kuruş olduğu işaretlenerek, yazılmıştır. Birkaç cins mal getiren tüccarın ödediği gümrük, İzmir Efrenç Gümrüğününki gibi bazı defterlerde her mal için ayrı ayrı gösterildiği halde, diğer bazılarında tüccarın her mal için verdiği gümrük belirtilmeyip malların tamamına ödenen gümrük kayd edilmiştir.

Bir gemideki mallar böylece yazılıp bittikten sonra o gemiden toplam ne kadar gümrük tahsil edildiği ve nihayet o ay içinde toplanan gümrük gelirinin neye ulaştığı bulunmaktadır.

2 Sönbeki, sumbaki = Akdeniz'e mahsus üç direkli yelken gemisi.

3 Pulika, bolaka = Akdeniz'de XVII. asırdan itibaren görülen bir gemi.

4 Hafif bir sahil gemisi.

5 18-19 oturaklı gemi.

6 Altı düz gemi.

Kara yoluyla gelen malların da aynı gümrükten geçmesi halinde bunlar, ayrı fasıllar halinde gösterilmekte ve sonda bir toplam yapılmaktadır. Eğer tahsil edilen gümrük hep akçe olarak kayd edilmişse kuruşa çevrilmekte ve nihayet, gümrüğün gelir ve giderlerini gösteren bir icmal yapılarak safi gelir bulunmaktadır. Çok zaman bu gelirin mikdarının yazı ile bir açıklaması da yapılmaktadır.

Bu suretle, defterin ihtiva ettiği müddet içinde, o iskelede yük yükleyen ve boşaltan gemilerin sayısı, bunların kaç tanesinin hangi tipte olduğu, daha çok hangi limanlardan geldiği, başka bir deyişle, şehrin hangi ticaret merkezleriyle daha sıkı bağları bulunduğu, idhalât ve ihracatın ne gibi mallardan ibaret olduğu ile ticaretin hacmi, aylar ve mevsimlere göre nasıl bir seyir takib ettiği, memleket içinden gelen mallardan özellikle hangilerinin bu limandan ihrac edildiği gibi hususların tesbiti kabil olabilmektedir. Eğer, bütün gümrüklere âid defterler seri halinde arşivlerimizde bulunsa idi, bunlardan çıkarılacak bilgileri daha da genişletmek ve meselâ bir geminin yükünün tamamını boşaltıncaya kadar hangi iskelelere uğradığı, hangi malların hangi iskelelerde daha revaçta bulunduğunun tesbiti kabil olabileceği gibi, şehirlerin ticârî bakımdan inkişaf veya gerilemeleri ve gümrüklerin gelir ve masrafları bakımından da asırlar boyunca geçirdikleri değişiklik ile hazineye sağladıkları gelirin tesbiti ve birbirleriyle mukayesesi de yapılabilecekti. Fakat, malzemenin kıfayetsizliği sebebiyle hiç değilse bugün, böyle bir araştırmayı gerçekleştirebilmek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden, şimdilik ancak sondaj mâhiyetinde bazı araştırmalar yapılabilir.

Mufassal defterler hakkında, daha etraflı bilgi edinilebilmesi için, bazı misaller verilmesi uygun olacaktır. İlk olarak, tesbit edebildiğimiz en eski tarihli defter olan Antalya gümrük defterini⁷ ele alalım. 1 Cemâziyelâhır 967-15 Cemâziyelevvel 968 (28 Şubat 1560-1 Şubat 1561) tarihleri arasındaki gümrük kayıtlarını ihtiva eden bu defter, sahil gümrüklerine has olan tarzda tertib edilmiştir. Gelen ve giden gemiler, ayrı ayrı gruplandırılmaksızın tarih sırasıyla kayd edilmiştir .Bu 11 aylık devre içinde 33'ü sefine, 8'i sandal olmak üzere 41 gemi yük boşaltmış olup bunlardan 23'ü Mısır, 4'ü ise Trablus'tan gelmiştir. Yükleyen gemi sayısı ise, 29 sefine, 24 sandal olmak üzere, 53'ü bulmaktadır. Giden gemi sayısı, gelenlerden fazla olduğu halde sandalların çoğunlukta olması daha ziyade yakın limanlarla irtibat kurulduğu intibahını uyandırmaktadır. Ayrıca, giden gemilerdeki mallardan elde edilen gümrük tutarı, gelenlere nazaran 1/5 oranındadır. Gelen mallar arasında gulam ve cariyeler -ki ekseriyeti siyahıtır-, pirinç (erz), manda derisi (cild-i camus), keten, tülbent, destmal; gidenler içinde de halı, kilim, afyon, ceviz (koz), palamud, badem, kirpas başta gelmektedir.

Muharrem - Rebi'ülevvel 1082 (Mayıs-Temmuz 1681) aylarına âid İskenderiye

7 Başbakanlık Arşivi (BA), Maliyeden Müdevver (MAD), nr. 102, Levha 1.

gümrüğü defteri⁸ ile 1138 Rebi'ülâhır ve Cemâziyelâhır (Aralık-Ocak 1725) aylarına âid İzmir Büyük Gümrüğü (Gümrük-i Kebir-i İzmir)⁹'nün ise tertib tarzları farklıdır.

İskenderiye gümrüğünde¹⁰ gelenler «Rum (Anadolu)'dan» ve «Girid'den», «Efrenk vilâyetlerinden (Avrupa)» olmak üzere ayrılmış, «Reşid'den gelen darıların gümrüğü» ise daha sonra kayd edilmiştir. Gidenler de «Efrenk» ve «Rum» olarak ayrılmakla beraber Avrupa'ya giden mallar yine iki grupta toplanmıştır. 1) Bahar 2) Ketten, inci ve ham-halat, Bunlardan başka «Şehirde satın aldıkları» ve «Şehirde satılan kahve, şeker vs» mallar da ayrıca kayd edilmiştir.

İzmir Büyük Gümrüğünde ise karadan gelen malların gümrükleri için de ayrı fasıllar açıldığı görülmektedir. Bunlar, ham ipek kervanları, Tokat ham-haladı ve Haleb parçası olarak ayrılmıştır. Gelirin bölünüşü de «an mal-i âmedan», «. . ref-tan», «. . kantaran», «. . pencik-i üserâ», «harir-i şehri», «harir-i ham», «parça-i Haleb» olarak gösterilmiştir.

Gerek bu defterde, gerekse XVIII. asır sonlarına kadar olan İzmir Efrenc Gümrüğü defterlerinde dikkati çeken iki husus vardır. Bunlardan biri, gümrük resimlerinin ödendiği paradır. Ödemelerde, kuruştan başka *solyanın*¹¹ da kabul edildiği görülmektedir. Sondaki yekûnda ise birim *kuruş* olarak verilmiştir.

Diğer bir husus ise, her mala âid gümrük, ayrı ayrı verildikten sonra gemideki mallardan alınan gümrüğün toplamı yapılırken, bu gümrük ile orantılı olmayan bir mikdarın ilâve edilmiş bulunmasıdır¹². Maamafih, XVIII. asrın sonlarına doğru -ki mevcut defterlerde atlama olduğundan ancak 1209 (1794) tarihi tesbit edilebilmektedir- artık bu ilâvenin yapılmadığı görülmektedir.

İzmir Efrenc Gümrüğü'nde yük boşaltan gemilerin ekseriyeti Triyeste, Ceno-va, Marsilya ve Malta ile İngiltere ve Felemenk limanlarından gelmektedir. Amerika'dan gelen gemilerin sayısı da az değildir. Bunun yanında Kırım'dan, Selânik²-ten, hatta İstanbul'dan gelen birkaç gemiye de rastlanmaktadır. Ancak, bunlarla gelen mallar kamri, İngiliz çiti, tülbent, mermer, kalay gibi idhal listelerinde yer alan mallardan olduğuna göre, gemiler, belki de yükünün bir kısmını İstanbul'da bıraktıktan sonra İzmir'e uğrayıp diğer kısmını boşaltmışlardır. Bu gemilerdeki çeşitli tüccar arasında, Avrupa ile ticaret yapmak üzere berat verildiği için «Avrupa

8 MAD, nr. 18260.

9 BA, Kâmil Kepeci tasnifi (Kepeci), nr. 5239, s. 1-9, Levha 2.

10 MAD, nr. 18260. Levha 3.

11 6 Zilka'de 1131 (12 Ekim 1622) tarihli sikke nizamı kaydında 1 solya kuruş = 8,5 dirhem ve 186 akçe, esedî kuruş = 8,5 dirhem 144 akçe olarak gösterilmektedir (BA, Büyük Ruznamçe Kalemi Defteri, nr. 2047).

12 Bu rakamın yanındaki « » işaretin neye delâlet ettiği ise maalesef çözülememiştir.

tüccarın» adı ile anılan gayr-i müslim Osmanlı tebaası tüccarın da bulunduğu görülmektedir.

Gümrük defterlerinde dikkati çeken bir nokta da, yeni yapılan tarifelerde, gümrük resimlerinde vuku bulan artışların ayrıca işaretlenmiş olmasıdır. Hangi millete âid tarifede artış olmuşsa sadece o tüccarın mallarında bu fark *fazla-i tarife* adı altında görülmektedir. Nitekim 1247 (1831) Rus tarifesindeki artışlar, -seri yine kopuk olduğu için- 1251 Efrenc Gümrüğü defterlerinde pek açık bir şekilde işaretlenmiştir.

Mufassal defterlerin sonundaki icmallerde, masrafların nelerden ibaret olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Bunlar, bazı defterlerde daha teferruatlı olmakla beraber, genellikle birkaç grupta toplanabilir.

- a) Mutfak masrafları ve hademe ulûfeleri,
- b) Gümrük kirası,
- c) Gümrük Emininin maaşı,
- d) Gümrüğün mutad olan çeşitli masrafları¹³.

İzmir Efrenc Gümrüğü'nün 1252 (1836) senesine âid kayıtları arasında, biri Rebi'ülevvel (16 Haziran - 15 Temmuz), diğeri Cemâziyelevvel (14 Ağustos - 12 Eylül) aylarına mahsus olmak üzere, İzmir kahve rüsumu mukataasına âid iki defter de bulunmaktadır. Bu defterlerin ihtiva ettiği malûmat, aynı aylarda tertiblenmiş Efrenc Gümrüğü'ndeki kahve-i efrenci kayıtlarının eşidir¹⁴.

13 Eylül 1258 (1842) tarihli Bursa gümrüğü masrafları şu kalemlerden ibârettir: a) Taamiye ve akçe irsâliyesi ve masarifat-ı sâire-i gümrük, b) Kâtib aylıkları, c) Mubassir aylığı, d) Çarşı kolcusu, e) Gümrük kolcusu, f) Gümrük kahvecisi, g) Kapan memuru aylığı, h) Kapan kâtibi aylığı, i) Kereste memuru aylığı, j) Debbâğhane memuru aylığı, k) Dokuz nefer kolcu aylığı (Kepeci, nr. 5260).

1183 (1769-70) tarihli Erzurum Gümrüğü masrafları içinde ise ekmek, un, yağ bal, tavuk, sirke, kahve gibi yiyecek maddeleri ekseriyeti teşkil etmekte, odun, kömür gibi yakacak maddeleri, otluk, yonca, saman gibi hayvan yemleri, sabun gibi temizlik maddesi, mest, pa-buç ve çizme gibi giyecek maddeleri bulunmaktadır. Bunların günlük ne kadar sarf edildiğine de işaret olunmuştur. Aylık gümrük kirası hariç, diğerleri için sarf edilen miktar aydan aya değiştiğinden, aylık masraf tutarları da farklılıklar göstermektedir (MAD, nr. 686).

14 Rebi'ülevvel 1252'de İzmir limanına gelen gemilerden 5'i diğer mallarla birlikte kahve de getirmiştir. Bunlardan biri İngiliz, biri Marsilya ve üçü Amerika'dan gelmiş olup 9 ayrı tüccara âid bu kahvelerden alınan toplam gümrük 20 791 kuruş 90 akçedir. Bundan 220 kuruş emin ve kâtib aylığı çıkarılmakta ve kalan 20 511 kuruş 90 akçe safi gelir olarak gösterilmektedir. Cemâziyelevvelde ise 31 765 kuruş 45 akçe gelir - 220 kuruş masarifat = 31 545 kuruş 45 akçe safi gelir olarak tesbit edilmiştir. Ayrıca karşılaştırmak imkânı bulunan Rebi'ülevvel 1246 İzmir Kahve ve Efrenc gümrüğü mukataaları kayıtları da tıpkı 1252 yılına âid olanlar gibi birbirinin aynıdır (BA, Cevdet tasnifi - Maliye.nr. 16388 ve 17458, Bk. levha 4).

Kahveden elde edilen gümrük gelirinden kahve mukataası masrafları çıkarılıp safi gelir bulunduğuna göre, Efrenc Gümrüğü'nde boşaltılıp kayda geçen kahvelerin gümrüklerinin kahve gümrüğüne devr edildiği neticesi çıkmaktadır.

Kara gümrüklerine gelince: Bunlardaki kayıtlarda da esas itibâriyle aynı prensipler kabul edilmekle beraber, işleniş tarzında bazı değişiklikler görülmektedir.

Eylül 1258 (1842) tarihli Bursa Gümrüğü defterinde, gümrükten geçen bütün mallar, tüccar adı, cins ve miktarları belirtilerek kayd edilirken alınan gümrük resimleri, *rüsûm-i âmediyye* ve *rüsûm-i reftiyye* olarak işlenmiştir¹⁵. Malların büyük kısmında her iki resim de bulunduğu halde, bazılarında reftiyye, bazılarında ise âmediyye yoktur. Defterin sonundaki gelir bölünüşünde a) Emtia hâsılatı, b) Kapan hanına tevârüd eden erzak, c) Kereste hâsılatı yanında Balıkesir panayırının kurulduğu aylara münhasır olmak üzere d) Balıkesir panayırına giden emtia-yı Bursa ve e) Balıkesir panayırcılarıyla tevârüd eden emtia-yı Balıkesir maddelerinin bulunması¹⁶ bunun izahı olsa gerektir.

1183 (1769-70) senesine âid Erzurum gümrüğü defterinin tertib tarzı ise daha farklıdır ve biraz İskenderiye gümrük defterinin tertibini andırmaktadır. Şöyle ki, gelen mallar İran ve Rum (Anadolu)'dan olmak üzere ayrılmıştır. Reftiyye gümrüğü ise, üçüncü grupu teşkil etmektedir. Daha sonra mülhakat gümrükleri vâridatı ile Erzurum gümrüğüne âid ihtisab, kassabiyye ve dellâliyye resimleri yer alır¹⁷.

2. İcmal defterleri

Mufassal defterlerden başka bir de gümrüklerin bir veya birkaç aylık, yahut senelik hasılat ve masraflarının icmallerini ihtiva eden kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar, mufassal defterlerden çıkarılarak hazırlanmış hulâsalarlardır.

Aylık olanların bir kısmı -ki buna misal olarak Haziran 1260 tarihli Galata gümrük icmalı gösterilebilir- günlük gelir toplamını vererek aylığı bulmakta ve bundan masrafları çıkararak safi geliri göstermektedir. Haziran 1260 tarihli Meyve-i Ter Gümrüğü'nde olduğu gibi bazılarında ise zeytin, portakal, tuz, peynir gibi çeşitli maddelerden ve buraya bağlı Üsküdar, Odun kapısı gibi gümrüklerden elde edilen hasılat ayrı ayrı kayd edildikten sonra toplamı yapılmaktadır¹⁸.

15 Kepeci, nr. 5260. Levha 5.

16 Şevval 1256 (Kasım 1840) tarihli defterde bu son iki kalem yerine tütün ve palamud hasılatı gözükmektedir (Kepeci, 5259).

17 MAD, nr. 686. Levha 6. Bu defterin tavsif ve değerlendirilmesi Hanım Kıvrak tarafından Tarih Mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır: 1183 (1769-70) tarihli Erzurum Gümrük Defteri, İstanbul 1979 (Tarih Seminer Ktb, nr. 3112).

18 Cevdet - Maliye, nr. 21210, Levha 7.

İcmal defterlerine diğer bir örnek de İzmir Taze Meyve Gümrüğü'nden verilebilir. 1221 (1806-1807) tarihli bu icmalde¹⁹, önce İzmir gümrüğünün her aya âid hâsılatı kayd edilmekte, daha sonra bağlı (mülhak) gümrükler hâsılatına geçilmektedir. Bunlar arasında Ayvalık ve tevâbii, Kuşadası, Çeşme, Bozcaada, Frengistan reftiyye gümrükleri, Balıkesir gümrüğü, Akşehir parça eşyası gümrüğü ile Eski ve Yeni Foça, Karaburun, Urla, Çeşme, Sığacık gümrükleri iltizamları vardır. Bu gümrüklerin gelirleri toplamından çeşitli masraflar çıkarıldıktan sonra hazineye teslim edilecek meblâğ bulunmakta ve bunun İstanbul'a nakid ve poliçe olarak ödeniş miktar ve tarihleriyle toplam ne kadar teslimat yapıldığı ve o seneye âid gelirden ne kadarının henüz tüccar elinde kaldığına işaret olunmaktadır. Bütün bu hesaplar yazı ile de ifade edilmekte ve tüccar zimmetinde kalan meblâğın tahsil edildikçe gönderileceği bildirilmektedir.

3. Teslimat-Bakaya defterleri

Üçüncü tip gümrük defterleri, gümrüklerde toplanan meblağların hazineye teslimlerinin işlendiği defterler olarak görünmektedir.

Gümrük gelirleri def'aten ödenmediği ve bir seneden diğerine bakiyeler kaldığı, hatta gümrük eminleri değiştikçe bunların da devr edildiği defterlerde görülmektedir. O kadar ki, bir senenin hesabının tam olarak kapatılabilmesi, bazan birkaç sene sürmektedir. İşte, bu defterlerde, gümrük borçlarına âid taksitlerin hangi tarihlerde ve ne yolla ödendiği teker teker belirtilerek derkenarlarda izahları yapılmaktadır.

Ayrıca, bu kayıtların da icmalleri bulunmaktadır. Bir örnek olarak İzmir gümrüğüne âid 1130-1143 seneleri teslimatını gösteren kayıt²⁰ verilebilir. İstanbul ve mülhakatı gümrüklerinin 1256-1258 senelerine âid hâsılatından Mâliye Hazinesine teslim edilen miktarları gösteren cetvel²¹ de bu arada zikr edilebilir.

4. Muhasebe defterleri

Muhasebe defterleri olarak adlandırdığımız defterlere gelince: Bunlar da, bir nevi icmal defteri mâhiyetinde olmakla beraber daha etraflı bir şekilde tertib edilmişlerdir.

Büyük bir gümrüğün, kendisine bağlı olan emânet ve iltizamla idare edilen bütün gümrüklerle diğer bağlı rüsûmlarının her türlü hesapları bu defterler içinde toplanmıştır. Bunlara misal olarak da İstanbul ve tevâbii gümrüklerine âid 1239-1250

19 Cevdet - Maliye, nr. 17867.

20 Kepeci, nr. 5239.

21 MAD, nr. 12017.

(1823/24-1834/35)²² ve 1251-54 (1835/36-1838)²³ tarihli defterler verilebilir. İhtiva ettikleri 15 senelik hesapların gayet teferruatlı bir şekilde işlendiği bu defterler, maalesef tam olarak istifade edilmesi imkânsız bir durumdadır. Zira, pek büyük eb'ad-daki defterlerin her ikisinin de sayfalarının üst ve alt kısımları çürüyüp kopmuştur. Ancak mevcut kısımlardaki kayıtların birleştirilmesi suretiyle İstanbul ve tevâbii gümrükleri hakkında bilgiler kısmen tamamlanabilir. Fakat, hesapların tam olarak takibi mümkün olamamaktadır.

Bu defterlerde, senelik olarak yapılan kayıtlarda, önce emânetle idare edilen gümrüklerin gelirleri -bunlar Gümrük-i Siyah, İzmir Efrenc, Kayak, Üsküdar, Bâb-ı Cedid, Bâb-ı Hatab, Tekirdağı, Enez, Sultaniye (Çanakkale), Gelibolu, Edirne, Mudanya olarak tesbit edilebilmiştir-, sonra kahve rûsûmu mukataası -bunlar da İstanbul, Galata, İzmir Efrenc, Edirne, Selânik, Alâiye, Sakız, Kandiye, Kıbrıs, İstanköy, Midilli, Bursa, Erzurum, Antalya ve Trabzon'dur. Ancak, her sene, hepsine birden rastlanmamaktadır- gelirleri ve esham ve ocaklıklara (Ocaklık-ı Nezaret-i Midilli, Resm-i kantar-ı İstanbul, ..Penbe-i Gelibolu, ..kantar-ı İzmir, Masdariyye-i İstanbul mukataası) yer verilmektedir.

İltizamla idare edilen gümrüklerde, değişiklik olsun olmasın, iltizam bedelleri her sene kayd edilmiştir. İltizam bedellerinin arttırılması halinde eski bedellerle zamlar ayrı ayrı gösterilmiştir. İltizamla idare edilen gümrüklerin belli başlıları da Meyve-i Ter, İznikmid, Sinop, Parça-i Bursa, İstiranca, Silivri, Bandırma, Erdek ve Kapıdağı'dır

Bu muhasebe defterlerinde de tarife fazlalarının işaretlendiği, hatta, bazı senelere âid fazlalıklardan tahsil edilmeyip devren teslim olunanların kayd edildiği görülmektedir. Ayrıca, bu tarife fazlalıklarından Asâkir-i Mansûre masrafları için tahsis edilenlerin miktarlarının da tesbiti mümkün olmaktadır.

Bütün bu teferruattan sonra her sene sonunda ocaklık ve iltizam bedelleri hesabı, İstanbul ve tevâbii gümrükleri hâsılatı, masraflar, mahsublar ve bakiyeler işlenmiştir.

5. Vazife defterleri

Bilindiği gibi, çeşitli vazife sahiplerinin maaşları muayyen gelirlerden karşılanırdı. İşte, gümrük gelirlerinden maaş alan mütekaiddin, duâguyan gibi kimselere âid kayıtlar da muayyen defterlere işlenirdi ki bunlara vazife defterleri diyoruz. Ayrıca bazı vakıflar vs. bakım ve tamirleri de muayyen gümrük gelirlerinden karşılanırdı. Meselâ, Lâleli Câmi'i Evkafı, İzmir Meyve-i Ter Gümrüğü'ne bağlı idi.

22 MAD, nr. 20135.

23 MAD, nr. 20084.

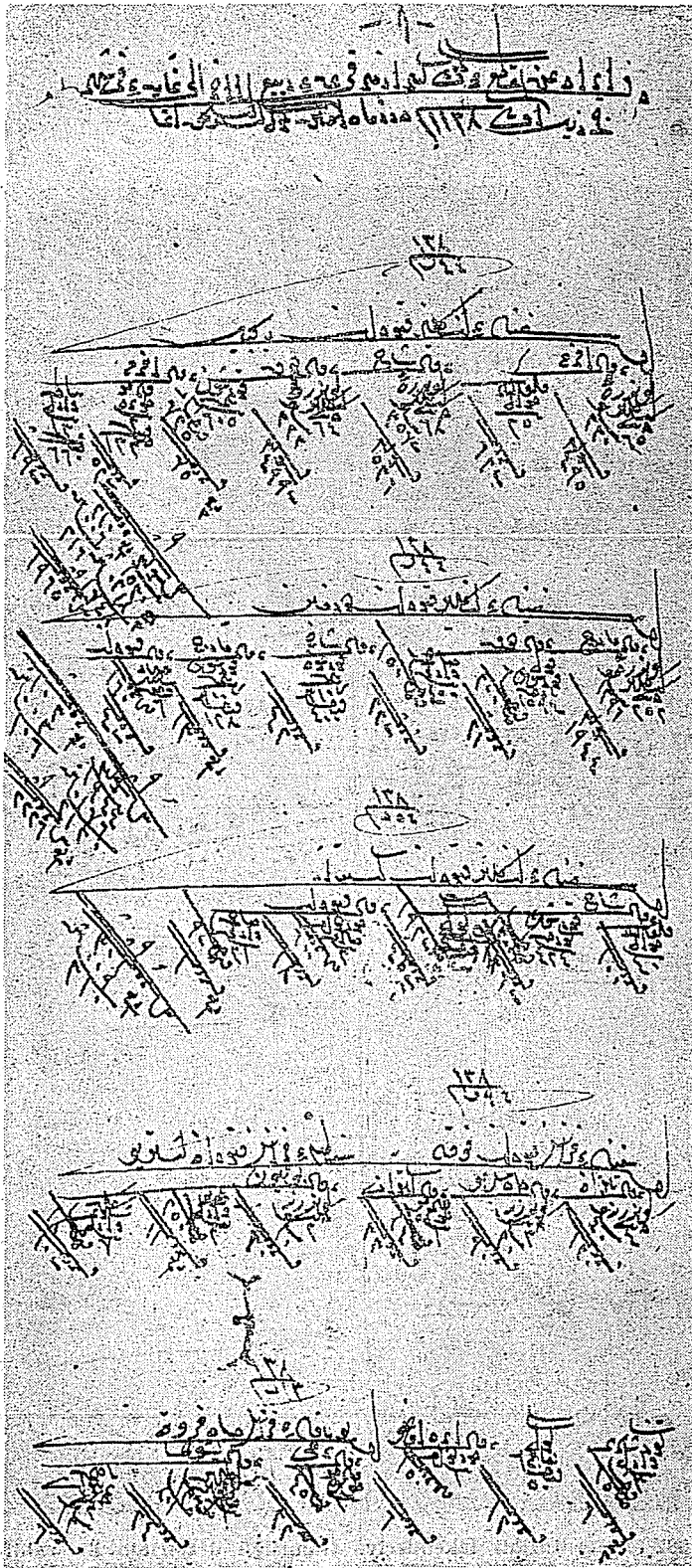
6. Ahkâm defterleri

Bunlar da gümrüklerle ilgili çeşitli hükümler ihtiva eden defterlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı gümrüklerindeki kayıtların, son derece dikkatli ve muntazam bir şekilde tutulduğu, bunların icmal ve hulâsalarının da aynı titizlikle yapıldığı ve Osmanlı iktisat tarihi bakımından çok kıymetli bilgiler ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. Esasen, Avrupa devletlerinin Osmanlı şehirlerindeki konsolosları tarafından memleketlerine gönderilen, buldukları şehirlerin ticaret hacimleri hakkındaki rakamların hep Osmanlı gümrüklerindeki resmî kayıtlardan alındığı da anlaşılmaktadır²⁴. Bu ise Osmanlı gümrük defterlerinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır.

24 Yabancı devlet konsoloslarının, buldukları şehirlerin ticaret hacmi ile ilgili kayıtları Osmanlı gümrüklerinden aldıkları İzmir İngiliz konsolosluğu Anthony Hayes'in 31 Ocak 1789 tarihiyle elçi Sir Robert Ainslie'ye gönderdiği raporda pek açık bir şekilde ifade edilmekte olup Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi - Londra), Foreign Office, 78 (Turkey) /10'da R. Ainslie'nin 6 nr.lı ve 8 Şubat 1789 tarihli raporu eki olan mektub aynen şöyledir:

«In all probability, it will not be in my power to transmit Your Excellency, the information that is required, concerning the state of commerce here, etc. as specified in the Right Honourable the Marquis of Carmarthen's letter until the end of march, as the *accounts of exports, and imports of goods, is only attainable from the Custom House registers*, and as the Jews employed there from constant occupation at this busy season, and short days, cannot be prevailed upon, although a reasonable present has been offered by the gentlemen of the Factory, to assist us in that particular, *we must therefore from necessity wait their leisure, having promised to give us the list of goods that is wanted, in all march*, and as soon as the necessary information can be collected and prepared, I shall not fail to transmit it to Your Excellency conformable to the orders I have received a similar order was received here soon after my arrival in the year 1765, and although it happened early in april, when the days are long, and little business at the Custom House, we could not then be served by them in our application for near two month».

دفتر ابراهیم خاں در قزوین از میرزا علی و بیچ الدول کلیم الخاں خاں سید زید

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۴۰	۱۱۳۹	۱۱۳۸
۲۹۱۱	۲۸۹۶	۲۸۸۱

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۳۷	۱۱۳۶	۱۱۳۵
۲۸۷۶	۲۸۶۱	۲۸۴۶

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۳۴	۱۱۳۳	۱۱۳۲
۲۸۳۱	۲۸۱۶	۲۸۰۱

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۲۹	۱۱۲۸	۱۱۲۷	۱۱۲۶
۲۷۸۶	۲۷۷۱	۲۷۵۶	۲۷۴۱

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۲۳	۱۱۲۲	۱۱۲۱
۲۷۰۶	۲۶۹۱	۲۶۷۶

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۱۸	۱۱۱۷	۱۱۱۶
۲۶۲۱	۲۶۰۶	۲۵۹۱

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۱۳	۱۱۱۲	۱۱۱۱
۲۵۳۶	۲۵۲۱	۲۵۰۶

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۰۸	۱۱۰۷	۱۱۰۶
۲۴۵۱	۲۴۳۶	۲۴۲۱

سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین	سنه خاندانه قزوین
۱۱۰۳	۱۱۰۲	۱۱۰۱
۲۳۶۶	۲۳۵۱	۲۳۳۶

چون در روز اول ماهه اولیه و کتاب و حدیث
 مندرج در بیچ الدوله حاصله بشود و آنرا یکی از اجزای بیچ الدوله
 القیاسیه بانچه در سبک و مندرج در بیچ الدوله

